

“ШАПКА МОНОМАХА”

Знак царської влади

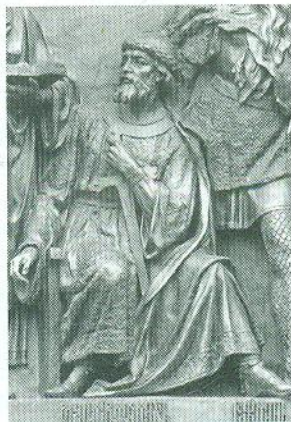
Корона, скипетр, держава – це регалії, знаки царської, королівської та імператорської влади, які загальноприйняті в усіх державах, де така влада існує. Всі ці регалії своїм походженням зобов'язані переважно античному світові. Так, корона бере початок від вінця, що у Давній Греції накладали на голову переможця у змаганнях. Потім олімпійський вінок перетворився на знак шани, що її віддавали героєві, який відзначився на війні, або ж посадовій особі. Згодом вінець почали накладати на голову римським імператорам, так званий імператорський вінець. Із нього й утворилася корона – головний убір, що набув поширення у країнах середньовічної Європи як атрибут вищої державної влади.

У російській історіографії здавна існує легенда про те, що до російських царських регалій належить одна з найстаріших середньовічних корон, так звана “шапка Мономаха”, яку нібито візантійський імператор Константин IX Мономах надіслав Великому князеві київському Володимирові Мономаху.

Про “шапку Мономаха”, її ще називають “золотою шапкою”, знають практично всі. Символ Російської держави, головна прикраса російських царів, історична реліквія. Яких тільки епітетів не отримав цей головний убір за всю свою історію! А ось про те, що “шапка Мономаха” не має жодного стосунку до Великого князя київського, відомо небагатьом. Ще менше знають про те, що це плагіат. Однак про все за порядком.

Згідно з офіційним кремлівським міфом, цей головний убір візантійський імператор Константин IX Мономах подарував своєму онукові Володимирові Всеволодовичу, відомому під ім'ям Володимира Мономаха (вважається, що мати князя Володимира була донькою Константина).

Однак насправді таке походження цього убору вкрай сумнівне. По-перше, тому що достеменно відомо, що Константин IX помер 11 січня 1055 року, коли Володимирові було менше двох років (останній народився 1053 року), і ймовірність того, що він отримає Київ, була незначною. Володимир Мономах отримав Велике князівство київське лише в 1113–1125 роках. Тобто Константин IX помер за 50 років до того, як Володимир став Великим князем київським. Понад те, батько Володимира Всеволод Ярославич сам став Великим князем київським лише в 1078 році.

*“Шапка Мономаха” (Оружейна палата Кремля)
та Володимир Мономах на пам’ятнику “Тисячоліття Росії”
(Новгород, 1862 рік)*

Не менш сумнівна ця легенда і з мистецтвознавчого погляду. Ця шапка – золотий філігранний гостроверхий головний убір, очевидно, середньоазійської роботи кінця XIII – початку XIV століття з соболиною опушкою, прикрашений перлами, рубінами, смарагдами (всього на шапці 43 камені шести видів) і увінчаний хрестом. Шапка Мономаха важить майже кілограм.

Нині шапка зберігається в Оружейній палаті московського Кремля, будучи найціннішим її експонатом. Для імперськи налаштованих росіян “шапка Мономаха” й досі уособлює давність і спадкоємність російського інституту монархії, вона є символом самодержавства.

Витоки легенди

Як же з'явився на світ цей міф і чому він так міцно укорінився в головах росіян?

Цю брехню придумали ще за часів московського князя Івана III, а на початку XVI століття вперше було записано у так званому "Сказанні про князів Владімірських", де стверджується, що шапка – це дар візантійського імператора. У найліпших традиціях сучасних кремлівських істориків навіть придумали легенду про те, що візантійські імператори відправили експедицію до Вавилону, де нібито знайшли шапку серед скарбів царя Навуходоносора (634–562 роки до н. е.).

Після падіння Візантії Москва стала претендувати на роль нового центру православ'я. Тоді-то й вигадали, що шапку отримав за спадкоємністю від візантійського імператора Великий князь київський Володимир, а пізніше від київських князів вона перейшла до князів владімірських, а потім і до московських.

У зв'язку з переорієнтацією московської державності із Золотої Орди на Візантію відбулося й переосмислення значення "шапки" в руслі концепції "Москва – третій Рим". Близько 1518 року ("Сказання про князів Владімірських") сформульовано офіційну версію її походження, що мала символізувати наступність влади московських правителів від візантійських імператорів.

У такий спосіб шапка стала російською реліквією.

Особливий статус вінця диктував і традицію його використання – під час призначення на престол московських государів. При цьому царі надягали шапку Мономаха тільки в день вінчання на царство, а в подальшому користувалися особистим головним убором-вінцем.

Перша згадка про шапку датується ще XIV століттям. Так, згідно із другою духовною грамотою Івана I Калити (1339 р.), князь заповів своєму старшому синові Сімеону (Гордому): "...кожухъ черлєнии женчужныи, шапка зол(о)таіа". Щодо сучасної назви вінця, тут думки дослідників дещо різняться.

Г. Вернадський у праці "Монголи і Русь" вказує, що першим документом, у якому шапку називають Мономаховою, був наказ Івана IV Грозного, посилаючись на духовні та договірні грамоти великих і удільних князів XIV–XVI століть.

Однак С. Соловйов у праці "Історія Росії з найдавніших часів" пише, що Іван III першим увів і обряд царського вінчання. Так, 4 лютого

1498 року був повінчаний на престол онук Івана III – Дмитрій – вінцем, що його історик називає “шапкою Мономаха”.

Хай там як, Мономаховим вінцем вінчалися на царство московські царі аж до 1682 року, коли царем став Іван V, співправителем якого був його брат Пьотр I, коронований разом із братом як молодший співправитель. Із цієї нагоди була спеціально виготовлена “шапка второго наряда”, яка відтворювала форму й оздоблення історичної шапки Мономаха, проте зі спрощеннями і не на такому високому художньому рівні. Шапка “другого наряду” також зберігається в Оружейній палаті.

Регалії московських князів, а потім царів та імператорів упродовж тривалого часу змінювалися. Згодом з’явилося кілька корон (першу – із позолоченого срібла – було виготовлено у 1724 році для коронації першої російської імператриці Єкатеріни I), держава у вигляді золотої кулі, на якій стоїть хрест, і скіпетр. Ті з них, що збереглися до наших днів, розміщені в Оружейній палаті Кремля і є унікальними історичними реліквіями.

Ханський ковпак

Звідки ж узялася “шапка Мономаха” і як вона з’явилася у московських князів?

Російська історіографія традиційно дотримувалася версії про візантійське походження цієї шапки. Однак пізніші дослідники це заперечили.

Так звана “шапка Мономаха” – це звичайний середньоазійський парчевий ковпак багатого тюркського хана. Напівсферичний за формою, обшитий по краю соболиним хутром, прикрашений золотом, коштовними каменями і хрестиком угорі. Прикраси – явно пізні. Сам ковпак – характерного фасону XIV століття.

Найімовірніше, його привіз до Москви між 1320 і 1340 роками удільний московський князь Іван I, коли відвозив у ставку Орди до Великого хана Узбека данину, зібрану з підданих, і повернувся з подарунками. Мабуть, непоганий був ясак ханові.

Про те, що шапку Мономаха подарував Іванові I Великий хан Узбек, уперше висловив припущення російський і американський історик українського походження Г. Вернадський.

Інші дослідники, наприклад, А. Спіцин, приписує шапку монгольському ханові. Ще одне важливе дослідження щодо походження ша-